

СІНТЭТЫЧНЫЯ З'ЯВЫ Ў ФАЛЬКЛОРЫ: ПРАБЛЕМА ВЫЗНАЧЭННЯ ЖАНРУ

Фальклорная творчасць – гэта бесперапынны працэс, вынікам якога з'яўляецца пэўны мастацкі прадукт у выглядзе твораў рознай жанрава-відавой канфігурацыі, у тым ліку сінтэтычных. Задача фалькларыстыкі палягае ў тым, каб на канкрэтным матэрыяле асэнсаваць важнейшыя параметры і тэндэнцыі фальклорнага працэсу. Выказвалася меркаванне, што *спосаб* існавання фальклору – варыятыўнасць, а *форма* яго існавання – варыянтнасць [5, 9]. Фалькларысты даўно прыйшлі да высновы, што ў фальклоры не існуе «кананічных» тэкстаў. Кожны твор – гэта сукупнасць варыянтных тэкстаў. У сваю чаргу варыянты і звязаны паміж сабой, і адносна незалежныя адзін ад аднаго. На думку С.Грышы, варыятыўнасць «праяўляецца пераважна ў разнастайнай камбінаторыцы, мадыфікацыі стабільных фальклорных мадэлей, істотна не ўплываючы на змяненне іх функцый» [3, 13-14]. Лічым, што дадзены тэзіс патрабуе ўдакладнення. На практыцы мы сустракаемся з творамі, якія немагчыма адназначна ідэнтыфікаваць з прычыны іх сінтэтычнай жанравай прыроды.

У свядомасці носьбітаў фальклорнай традыцыі кожны твор суіснуе з іншымі, што дазваляе выкарыстоўваць некаторыя іх кампаненты. Іх кантамінацыя замацоўваецца на ўзроўні варыянта. Калі вар'іраванне адбываецца ў межах адной жанравай разнавіднасці твораў, то, сапраўды, ідэнтыфікаваць іх зусім няцяжка. Іншая справа, калі мы маем справу з кантамінацыяй больш высокага ўзроўню, якая адбываецца ў межах некалькіх жанравых разнавіднасцей народных песень. Узаемны жанравы ўплыў прыводзіць да з'яўлення тэкстаў, якія сінтэзуюць розныя жанраўтваральныя рысы. Перад намі не простае аб'яднанне частак розных твораў, што характэрна для ўласна кантамінацыі, а вынік складанага працэсу, калі мастацкі пошук ідзе ў рэчышчы розных жанравых традыцый, што нараджае сінтэтычныя жанры. Напрыклад, у фальклоры ёсць два самастойныя жанры – казкі і легенды. Разам з тым фалькларысты вылучаюць групу праявістых твораў з рысамі двух гэтых жанраў. Даследчыкі Ю.Сакалоў, К.Чыстоў, У.Проп, У.Анікін, У.Чычараў, К.Кабашнікаў аднадушна прыйшлі да высновы, што такія творы трэба аб'ядноўваць у асобную жанравую разнавіднасць – легендарныя казкі, або казкі-легенды. Так, К.Кабашнікаў адносіць да легендарных казак сюжэты «Дзівосны падарожнік», «Багач і бедная ўдава», «Скупыя гаспадары», «Дзівосная малацьба», «Дзівоснае амаладжэнне» і да т. п. [4, 288–290]. З аднаго боку, творы звязаны з легендамі аб вандраванні Бога і святых па зямлі, выпрабаванні, пакаранні ці ўзнагародзе імі людзей, з другога – сюжэт разгортваецца згодна з традыцыяй казкавага канона.

З падобнай сінтэтычнай з'явай я сутыкнулася падчас фальклорнай практыкі. Складаным было не выклікаць інфарманта на кантакт ці актывізаваць яго

памяць, а вызначыць жанр пэўных твораў. Фальклорных адзінак з «празрыстай» жанравай прыналежнасцю параўнальна няшмат. Жанры большасці таго, што я сабрала, вызначаць даводзілася паводле слоў выканаўцы. І тое, слова «жанр» – гэта занадта гучнае найменне тым удакладненням, якія мне давалі жанчыны. У сваёй большасці інфарманты – людзі малапісьменныя, таму добра, калі мне ўдавалася высветліць час выканання пэўнага твора ці яго функцыю.

Так здарылася ў апошні дзень маёй фальклорнай экспедыцыі. Ульяна Рыгораўна Дашкевіч (1920 г. н.) з вёскі Чырвоная Слабада Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці праспявала песню, пра якую яна спачатку ж сказала «*у пост пелі*», далей ніякіх удакладненняў не прагучала. Ды і чакаць іх не выпадала, бо мне трапляліся інфарманты ўжо сталага ўзросту, якія дрэнна чулі і не зусім разумелі, чаго ад іх хочучь. Я спадзявалася высветліць пытанне сама. Гэта аказалася больш цяжкім, чым я думала. Прывяду тэкст цалкам:

*Пасціла дзеўка ды табун коней,
Ой, зялёны явар кудравы! **
*Шыла яна, вышывала,
Вышываўшы, задрамала,
А табун коней пацэрала.
Пайшла ж яна ды дарогаю,
Ай, дарогаю ды шырокаю.
Сустрэла йна трох ўбогіх:
– Вы, убогія, людзі добрыя,
А ці бачылі маіх коней?
Адзін кажа: – Я й не бачыў.
Другі кажа: – Я й не відзеў.
Трэці кажа: – Я й сам там быў
І на конях ездзіў.
Загадаю, дзеўка, няць загадак.
Калі адгадаеш – коней найдзеш:
А што ж беле, ды не белючы;
А што ж чэрне, ды не чэрнючы;
А што ж гарыць без полымя?
А што ж ўеца каля дрэўца?
А што ж расце без кораня?
– А снег беле, ды не белючы;
Сажэ чэрне, ды не чэрнючы;
А хмель ўеца каля дрэўца;
Сонца гарыць без полымя;
Камень расце без кораня.
Тая дзеўка розум мала
Ды й загадкі адгадала.
– А твае коні ў чыстым полі,
Ядуць траву шаўковую,
А п'юць ваду сцюдзёную.*

(* Рэфрэн паўтараецца пасля кожнага радка).

Перш за ўсё мяне зацікавіў рэфрэн «*Ой, зялёны явар кудравы!*», які паўтараецца пасля кожнага радка. Да таго ж, нельга не прыняць пад увагу тое, што песню спявалі ў пост. Рэфрэн з канцэптам «зялёны явар» звычайна адметная рыса валачобных песен. Зазірнула ў том «Валачобныя песні» са зводу «Беларуская народная творчасць» (Мн., 1980). Сапраўды, там ёсць тэматычны раздзел «Дзяўчыне загадваць загадкі» з двух тэкстаў. У абодвух аднолькавая сюжэтная сітуацыя: да дзяўчыны прыходзяць яе кавалер або два царэвічы, загадваюць загадкі, якія яна паспяхова адгадвае [2, 352–353]. І ўсё. А ў запісанай мной песні відавочна наяўнасць сюжэта, характэрнага для балад. Беларуская даследчыца Л. Салавей аднесла падобныя творы да гэтага жанру. У томе «Балады» (Мн., 1977) яны знаходзяцца ў раздзеле пад назвай «Балады, якія змяшчаюць загадкі». Сярод іх ёсць тры варыянты, блізкія да нашага тэксту [1, 639–641, № 486; 646–647, № 492; 648–649, № 493], прычым у каментарыях варыянт № 492 пазначаецца як «бытавая песня», а № 493 – як «любоўная». Цікавы факт: у геаграфічным паказальніку да запісу валачобных песень ёсць творы з Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці, што сведчыць аб наяўнасці там валачобнай традыцыі. Відаць, яе знікненне прывяло да таго, што песню з тыповым валачобным прыпевам «*Ой, зялёны явар кудравы!*» выканаўца ўсведамляе ўжо не як абрадавую, а як каляндарную, «паставую». Змяненне функцыі песні паспрыяла адпаведнаму замяшчэнню персанажаў: замест «кавалеры», «двух царэвічаў» (у валачобных песнях), «трох дваранінаў, маладых», «малайцоў-рыбалоўцаў», «казака» (у баладах) з'явіліся «тры ўбогія». Як вядома, менавіта ў Вялікі пост па вёсках хадзілі жабракі і сляпыя, спяваючы рэлігійная псалмы-песні. У нашай песні «ўбогія» набываюць функцыю выпрабавальнікаў розуму дзяўчыны.

У сямейна-абрадавай лірыцы беларусаў вельмі багаты матэрыял вясельнай паэзіі. У мяне не было недахопу такіх твораў на працягу ўсёй практыкі, таму параўнанне разглядаемага твора з творамі вяселля прыйшло неяк само па сабе. Адна з зафіксаваных ад таго ж інфарманта песень гучыць наступным чынам:

*Пыхала Анечка з-пад вянца,
Расшукалася грабянца:
– Дзе ж мой грабянец касцяны,
Дзе ж мой Іванька малады?
Касцяны грабянец ў галаве,
Малады Іванька каля мяне.*

Той жа матыў пошуку, але іншы вынік: нявеста сама знаходзіць «прапажу». Толькі ў першай песні тэма раскрыта, развіта і ўскладнена. Дасціпнасць і розум дзяўчыны апяваюцца так, як быццам ўхваляецца нявеста, гаспадыня на свяце. Падкрэслім, што ва ўсіх зафіксаваных мною песнях з цыкла вясельных імя дзяўчыны ўдакладняецца ў залежнасці ад таго, хто выходзіць замуж. Нават мелодыка вясельных твораў спрыяе таму, каб устаўляць самыя розныя імёны, з неаднолькавай колькасцю складоў. А ў песні «Пасціла дзеўка ды табун коней» аповед вядзецца проста пра дзяўчыну.

Разважанні наконт жанравай прыналежнасці песні «Пасціла дзеўка ды табун коней» могуць адрознівацца ў залежнасці ад таго, з творамі якога жанру яе параўноўваць, а словы інфарманта больш канкрэтныя. Але вядома толькі тое, што песню спявалі ў пост. Які? Пра зялёную расліну верагодней за ўсё, маглі пець у Велікодны пост. Таму вызначэнне ў дадзеным выпадку павінна ўлічваць два крытэры: жывую фальклорную традыцыю і мастацкі змест песні сукупна з яе формай. Згодна з першым крытэрыем песню вызначаем як поставую велікодную, згодна з другім – прапануем лічыць яе сінтэтычнай валачобнай песняй-баладай, улічваючы той факт, што існуюць таксама і купальскія песні-балады.

ЛІТАРАТУРА

1. Балады: у 2 кн. / уклад. Л. М. Салавей, Т. А. Дубкова. Мн., 1977. Кн.1.
2. Валачобныя песні / уклад. Г. А. Барташэвіч, Л. М. Салавей, В. І. Ялатаў. Мн., 1980.
3. *Грица С.* Социальная обусловленность варьирования и закономерности идентификации песенных вариантов // Традиционный фольклор и его роль в эстетическом воспитании современного человека: тезисы докладов. М., 1979.
4. *Кабашнікаў К. Т.* Легендарныя казкі // Народная проза / К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік, А. В. Цітавец. Мн., 2002. (Беларускі фальклор: Жанры, віды, паэтыка; Кн. 4).
5. *Мазурына Н. Г.* Варыянтнасць існавання і эвалюцыі беларускага песеннага фальклору: аўтарэф. дыс. канд. філалаг. навук. Мн., 2001.